

ASPECTE TEORETICE ȘI EVOLUTIVE ALE MONODRAMEI

THEORETICAL AND EVOLUTIONARY ASPECTS OF MONODRAMA

OLGA TRIBOI¹,

doctorandă,

Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

<https://orcid.org/0009-0003-8458-6706>

SVETLANA TÂRȚĂU²,

doctor în studiul artelor, profesor universitar,

Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

<https://orcid.org/0009-0003-8458-6706>

CZU 792.081

DOI <https://doi.org/10.55383/iadc2023.20>

În secolul XXI monodrama deschide noi perspective pentru teatru, fiind una dintre cele mai complexe forme de artă. Dar, până în prezent, nu există suficiente cercetări multidimensionale ale specificului și particularităților acestei forme dramatice. Articolul conține o analiză a aspectelor teoretice și evolutive ale monodramei. În articol găsim mai multe definiții ale monodramei din diverse surse, una dintre ele este o reprezentație teatrală care implică un actor. Este similar cu un monolog dramatic prin faptul că publicul este martor la gândurile și acțiunile unui singur personaj. Acest tip de spectacol poate fi găsit în teatrul muzical, în operă și în piesele de teatru. Monodrama este prezentă în toate etapele dezvoltării istorice a artei teatrale. Este important de menționat faptul că monodrama, ca formă de dramaturgie, reprezintă sinteza a două tipuri de artă esențial diferite, cum ar fi teatrul și literatura. Potrivit lui Evreinov, monodrama este o „proiecție a sufletului” personajului central în lumea exterioară.

Cuvinte-cheie: dramă, monodramă, aspect teoretic, monolog dramatic, evoluția monodramei, dramaturgie, teatru, teoria lui Evreinov

In the 21st century, monodrama opens new perspectives for theater, being one of the most complex art forms. But until now there are not enough multidimensional researches of the specifics and particularities of this dramatic form. The article contains an analysis of the theoretical and evolutionary aspects of the monodrama. We find several definitions of monodrama in various sources, one of them — is a theatrical performance involving an actor. It is similar to a dramatic monologue by the fact that the audience witnesses the thoughts and actions of a single character. This type of performance can be found in the musical theater, opera, and stage plays. Monodrama is present in all the stages of the historical development of theatrical art. It is important to note that monodrama, as a form of dramaturgy, is the synthesis of two essentially different art types, such as the theater and literature. According to Evreinov, the monodrama is a „soul projection” of the central character into the outside world.

Keywords: drama, monodrama, theoretical aspects, dramatic monologue, evolution of monodrama, dramaturgy, theater, Evreinov's theory

1 E-mail: olgagutu22@gmail.com

2 E-mail: tartausvetlana2022@gmail.com

Introducere

Astăzi, practic, nu există studii teoretice dedicate formei dramatice a monodramei. Doar câteva lucrări enciclopedice fundamentale dau o idee terminologică slabă a acestei forme: este doar „una dintre formele dramei” [1 p. 228]; este „un gen de educație inter-generică lirico-dramatică, în care, printr-un monolog-confesiune, eroul se dezvăluie” [2 p. 411]; este „o operă într-un act în care un personaj acționează predominant” [3 p. 344]; este, în general, „o piesă pentru teatrul unui actor..., o formă comună la radio” [4 p. 225]. Nici Dicționarul teatrului al lui Patrice Pavis (1991) nu include termenul *monodramă* în conținutul lui. Termenul *monodramă* este ignorat și de alte dicționare — *Le Larousse du XXe siècle* (1989) sau *Le Grand Robert* (1989), în pofida atestării sale neîndoielnice în titlurile sau subtitlurile mai multor lucrări. Fiind compus din cuvintele *mono* și *dramă*, cuvântul *monodramă* pare să lege o trăsătură scenică (un singur actor) de binecunoscutul gen al dramei, dar această etimologie spontană nu se potrivește utilizării, întrucât cuvântul *dramă* se încadrează în sensul pe care îl ia în melodramă, unde dimensiunea muzicală este esențială [5]. Așadar, monodrama ar fi un gen muzical, în care se aude o singură voce, nu neapărat cântată, alterând cu o piesă de muzică instrumentală sau corală, compusă pentru ocazie sau preluată din melodii existente. Dimensiunea muzicală deosebește cuvântul *monodramă* de monolog, care nu se cântă. Pe de altă parte, acest cuvânt include adesea o dimensiune gestuală, pantomimică, care îl apropie mai mult de *mimodramă*, chiar și de dans. Mai mult, semnificația cuvântului *monodramă* pare să includă întotdeauna o tensiune dramatică, o acumulare, pe care definiția clasică pare să o ignore. În cel puțin o perioadă a istoriei sale, monodrama a întruchipat un discurs teatral, o reprezentare de scriitor, cu atât mai interesantă cu cât nu era străină de istoria teatrului simbolist. Această lucrare încearcă să evidențieze unele dintre utilizările cele mai frecvente ale cuvântului *monodramă*, începând din secolul XVIII până în zilele noastre.

Aspecte teoretice ale monodramei

Luând în considerare originalitatea monodramei, ar fi bine să stabilim locul ei în sistemul dramatic. Mai întâi ar trebui să definim drama ca o formă de artă cu trăsăturile ei specifice, care determină trăsăturile genurilor dramatice în general. Drama este o formă specială de artă, specificul căreia se datorează faptului că ea este atât un fel de artă teatrală cât și una literară [6]. Drama, acționând ca principiu fundamental al spectacolului, este percepută și în lectură. Drama, ca unul dintre principalele genuri de ficțiune, împreună cu versurile și epopeea, acoperă lucrări destinate, de obicei, a fi interpretate în scenă. Există păreri că drama, ca un fel de literatură, s-a format pe baza evoluției artei teatrale, când actorii au ieșit în prim-plan, combinând pantomima cu cuvântul rostit.

Specificul dramei este intriga, conflictul de acțiune cu împărțirea în scene, un lanț continuu de declarații ale personajelor și absența unei narațiuni. Conflictele dramatice sunt descrise prin acțiunile personajelor, prin dialogurile și expresiile faciale. Textul dramei este axat pe expresivitatea spectaculoasă a gesturilor, expresiilor faciale, mișcărilor, care sunt indicate clar în observațiile autorului și pe sunet, care este utilizat în mod activ pentru aceasta. De asemenea, textul ține cont de posibilitățile timpului scenic, spațiului și tehnicii teatrale (construcție de mizanscene). O dramă literară, realizată de un actor și un regizor, trebuie să aibă prezență scenică. Dramele sunt împărțite, condiționat, în: tragedie, comedie, dramă și tragicomedie.

În pofida faptului că imaginile artistice ale dramei se nasc în domeniul literaturii, ele sunt orientate conștient de către creatorii lor către percepția publicului și întruchiparea scenică. Ele pot fi pe deplin întruchipate și pot exista pe deplin doar într-o formă diferită în teatru.

Referindu-se la dramă, Aristotel menționa: „Puterea tragediei se păstrează atât fără competiție cât și fără actori..., la urma urmei, chiar și citind, se vede ce este” [7 p. 123]. Deci drama nu poate fi atribuită în totalitate nici literaturii, nici teatrului. Natura dramei este complexă. Ca operă de literatură, de la bun început își îndreaptă imaginile către teatru, menit să le regândească creativ și să le întruchipeze pe scenă.

Orice lucrare dramatică este concepută direct pentru înțelegere de către public, care trebuie să perceapă acțiunea teatrală, să empatizeze cu personajele. În acest sens, teoreticianul anglo-american modern E. Bentley spunea: „Evenimentele în sine sunt încă lipsite de dramă. Ele devin dramatice doar atunci când sunt văzute prin ochii privitorului” [8 p. 7].

Monodrama are aceleași trăsături diferențiate ca și drama. O caracteristică esențială care distinge o monodramă de o dramă este modul în care se desfășoară acțiunea. Dacă într-o dramă acțiunea se desfășoară cu ajutorul unui dialog ca o comunicare a două sau mai multe personaje în spațiul și timpul scenic, atunci într-o monodramă acțiunea se realizează printr-un monolog adresat unui interlocutor invizibil, în afara scenei, unui personaj tăcut, vizibil sau sie însuși. Monodrama trebuie considerată nu ca un gen dramatic independent, ci ca o versiune desubgen sau gen al dramei, prin analogie cu nominalizările acestui gen de texte dramatice neclasice (melodramă, dramă lirică, drama absurdului etc.).

Monodrama, într-o măsură mai mare decât alte moduri de gen de tip dramatic, este orientată spre convenția artistică. Nu întâmplător, P. Pavis subliniază că monologul este perceput ca o anumită unitate anti-dramatică: „Imaginea unui personaj care împărtășește experiențele cu propriul *Sine* traversează cu ușurință linia de comedie, rușinoasă, în plus, este întotdeauna suprealistă și de necrezut” [9 p. 191]. În același timp, monologului i se acordă o încărcătură de conținut importantă într-o operă dramatică, deoarece este capabil să se concentreze pe faptul că o persoană, în acest context, este înstrăinată (autoizolată) sau actorul pronunță cu voce tare ceea ce se întâmplă cu personajul său la nivelul vorbirii interioare, adică un monolog face apel la convenționalitatea jocului teatral și la convenționalitatea organizării acțiunii teatrale, iar în monodramă aceasta este poate singura modalitate de a dezvălui imaginea personajului și contextul său.

Diverse definiții ale *monologului* țin cont de faptul că acesta este o declarație lungă, omogenă și coerentă în interior, aparținând unui subiect care își exprimă gândurile, experiențele conștiente sau subconștiente, reflecțiile, sentimentele și actele de voință, discursul unui personaj, în care își dezvăluie sufletul într-un moment critic, reflectă, vorbește despre ceea ce se întâmplă în afara scenei, justifică oportunitatea acțiunilor sale, exprimă îndoieli, pocăință, un discurs lung creat de un personaj (și neadresat altor personaje), discursul personajului, neadresat direct interlocutorului pentru a obține un răspuns de la acesta.

Într-o lucrare epică, ca narațiune cu dublu eveniment, evenimentul povestit s-a întâmplat și s-a încheiat deja. În monodramă este prezentată o situație diferită: ceea ce i s-a întâmplat eroului în trecutul îndepărtat sau recent devine motivul vorbirii curente tocmai pentru că el se află încă în starea cauzată de ceea ce s-a întâmplat, adică în mintea lui situațiile descrise nu dobândesc elementele caracteristice narațiunii. Elementele de narațiune, într-o oarecare măsură prezente în vorbirea personajelor monodramelor, sunt întotdeauna însoțite de enunțuri pur performative, care relevă intenția comunicativă a personajului vorbitor. În același timp, statutul evenimentului în mintea cititorului/spectatorului este dat nu despre ceea ce vorbesc personajele, ci chiar vorbirea lor, care devine o modalitate de a explica schimbările care au loc în interiorul personajului „aici și acum”.

Mai mult decât în orice altă formă dramatică, în monodramă drumul personajului este foarte evident, precum și transformarea lui dramatică și scenică. Dar în acest drum el se întâlnește, se lovește, intră în conflict cu alte personaje. Aceasta este provocarea pe care monodrama o ridică actorului care o interpretează — cum să faci vizibile, în cadrul convenției scenice și a jocului dramatic, caracterele celorlalte personaje, care niciodată nu apar, fizic, pe scenă. Astfel, monodrama devine un spectacol care implică participarea spectatorului în imaginația lui, adică a spectatorului, în mai mare măsură decât drama dialogică.

Vorbind despre eroul monodramei, observăm că nu există altă formă dramatică pentru care combaterea singurătății are o importanță existențială. Singurătatea eroului poate fi considerată chiar o metatematică a monodramei. „Oare nu fiecare monodramă este o încercare de a intra în dialog, dar această încercare se naște dintr-o singurătate absolută?” (Alina Nelega, dramaturg și prozatoare din România) [10].

Monodrama este o metodă de punere în scenă și posedă propriile principii privitoare la interpretare, bazându-se pe convingerea lui Evreinov N.N., că o piesă poate fi percepută doar dacă spectatorul se simte ca un participant la ceea ce se întâmplă pe scenă. Adică, transformarea unui spectacol de teatru într-o dramă provoacă o experiență care evocă empatie în privitor, care, la rândul său, transformă o dramă străină unei persoane în dramă proprie. O monodramă ar trebui să-l facă pe spectator să trăiască experiența unui actor, să încerce să gândească și să se simtă ca el: „A transforma privitorul într-un actor iluzoriu este sarcina principală a monodramei”[11].

Aspecte evolutive ale monodramei

Apariția monodramei ca formă de artă datează din antichitate, de la tragedia greacă pre-escheliană, în care un actor a jucat întreaga operă prin reîncarnare. „Progenitorul” monodramei poate fi considerat actorul și poetul grec Thespis (secolul VI î.Hr.). El a fost primul care l-a adus pe actor pe scenă, opunându-l în dialog și acțiune corului. Dacă era nevoie de un alt erou, atunci același actor, cu ajutorul unei măști și al costumului, se reîncarna ușor ca un nou personaj.

În drama greacă pre-escheliană rolul actorului, alternând cu cântecele corului, alcătua întreaga piesă. O astfel de comunicare între cor și actor a dus la apariția unui dialog care ar putea lua diverse forme în tragediile timpurii. Uneori corul cânta singur, iar actorul folosea un recitativ care se apropia mai mult de o recitație. Sau, în cele din urmă, solistul cânta în numele corului, iar apoi a apărut un adevărat dialog între el și actor.

La scurt timp după Thespis, Eschil a adus pe scenă un al doilea actor, iar Sofocle pe al treilea. Astfel, monodrama a încetat să existe în forma sa pură, dar, în același timp, nu a dispărut complet. Monodrama se păstrează în toate etapele dezvoltării istorice a artei teatrale și există sub forma unui monolog dramatic.

Deci, în pofida apariției pe scenă a multor actori și vorbitori, în teatrul antic rolul principal continuă să fie al monologului, care este în esență o monodramă, dând o anumită narațiune acțiunii. Aici monologul servește mai multor scopuri:

- monologul dezvăluie fundalul evenimentelor;
- monologul relatează evenimentele care au avut loc în culise;
- monologul exprimă atitudinea personajului față de evenimentele deja petrecute sau posibile;
- într-un monolog sună rugăciuni către zei sau reflecții filozofice.

Monodrama, ca formă de gândire și comunicare, s-a născut odată cu teatrul și este comunicarea directă între un vorbitor și un ascultător cu ajutorul unui text (sau cântec, sau dans, sau mai degrabă combinarea acestor elemente ca formă sincretică). Din această comunicare directă, precum și din relația specială între actor și text derivă toate problemele majore și actuale ale monodramei: relația cu publicul, relația cu spațiul, relația actor — rol, teatralitatea monodramei.

Monologul continuă să joace rolul principalei forme lexicale de organizare a acțiunii în Evul Mediu, mai ales în genuri dramatice precum misterele și morala. Acest fapt se explică prin caracterul strict formalizat, ritual-simbolic al interpretării acestor lucrări.

Urmează Jean-Jacques Rousseau, care a scris în jurul anului 1762 o mică dramă într-o singură scenă, pentru un personaj, *Pigmalion*, și pentru o statuie, *Galatea*. *Pigmalion* este considerată prima dintre melodramele muzicale. Este și o reflecție asupra esteticii imitației: imaginea (statuia) nu este concepută acolo ca reflectarea unei frumuseți perfecte, ideale (platonice), ci este, dimpotrivă, un model real și un model care provine din dorința umană. Statuia este o exteriorizare a fanteziei creatorului. Rousseau nu folosește termenul de monodramă. Dar scrie un monolog destinat muzicii [5]. La Rousseau, muzica instrumentală este extensia nonverbală a discursului lui *Pigmalion* și, tot în această piesă, se anunță direct cercetarea pe care Berlioz o va desemna prin termenul de monodramă în 1855.

Cererea de discurs-monolog în teatrul englez și francez în Renaștere este dictată de însăși organizarea teatrului. Așadar, în teatrul englez din acea epocă scena era mică și adesea avansată în mijlocul

auditoriului, ceea ce crea o apropiere strânsă între spectator și actor și dispunea spectatorul în rolul destinatarului eroului rostind un monolog. Cel mai faimos monolog al Renașterii este solilocviul lui Hamlet în piesa cu același nume de William Shakespeare- „A fi sau a nu fi?”, care este reflecția filosofică a protagonistului despre moarte și sinucidere.

Cu toate acestea, cuvântul exista deja în franceză, dar desemna mici piese muzicale galante. Este cazul lucrărilor lui Edme-Louise Billardon de Sauvigny (1736?-1812), dramaturg, libretist, poet, care a scris trei monodrame: *Tânărul lord bine lustruit*, *Călătorii încăpăținați sau jucătorul incompetent*, *Madame Colet-montee sau tânărul bine corectat*. Aceste piese muzicale au fost, probabil, destinate a fi jucate între micile opere comice cuprinse în colecție sau la finele lor. Monodrama este un fel de reducere de operă comică pentru o orchestră, uneori se cântă și adesea se mimează. Este clar că e un gen minor, potrivit pentru scene galante, chiar erotice.

Următoarea etapă în dezvoltarea monologului a fost începutul și prima jumătate a secolului XIX, perioada în care romanticii europeni au adus dramei o componentă lirică. Astfel, *Manfred* al lui Byron constă aproape în întregime din monologuri. Monologul joacă un rol principal în *William Ratcliffe* de Heine, în tragediile lui Grillparzer și în dramele lui Victor Hugo.

Dezvoltarea teatrului realist și mai ales naturalist la sfârșitul secolului XIX a dus la reducerea monologului în favoarea dialogului. Primul, prin natura sa, nu putea oferi pieselor maxima asemănare la care aspirau dramaturgii. Treptat, monologul încetează să mai joace un rol esențial și chiar este complet abolit la Ibsen, Hauptmann, Strindberg. Ca formă autonomă, monologul revine în teatru în epoca simbolistă, pentru a se regăsi din nou în teatrul absurd și grotesc. Astfel, ele sunt prezente astăzi și în teatrul post-dramatic (contemporan) care păstrează monologul și monodrama ca forme de gândire și comunicare.

La începutul secolului XX, la sfârșitul anului 1908, Nicolai Nicolaevich Evreinov (regizor rus și francez, dramaturg, teoretician și reformator al teatrului, istoric de artă teatrală, filosof și actor, muzician, artist și psiholog) a citit rezumatul *Introducerea în monodramă* în Cercul literar și de artă din Moscova, în care a conturat principiul teoriei sale teatrale, exprimându-și dorința ca spectatorul să poată împărtăși emoția unui personaj, ceea ce el numește „coemoție”. Teatrul său își propune să facă din „drama lui” drama spectatorului.

Secolul XX a fost cu adevărat perceput ca un compromis de gen, la granița cu lirismul și dramaticul, acumulând proporțional caracteristicile de gen și specie, plasând în centru personalitatea extraordinară a protagonistului, care trăiește cea mai complexă viață interioară. Unele dintre cele mai reprezentative monodrame ale secolului XX au fost piesele lui Samuel Beckett, inclusiv *Ultima casetă a lui Krapp* (1958) și *Happy Days* (1961) sau Anton Cehov *Despre efectele nocive ale tutunului* (1886).

În anii 1990 ai secolului XX multe canoane de gen au fost supuse distrugerii și deformării. Schimbări semnificative și procese de transformare în modelarea genurilor au devenit reale și în textele monodramatice. Ultimii dramaturgi pun acest gen în epicentrul experimentelor, estompându-i structura, distrugându-i granițele și deschizând calea de la tipul monologic de vorbire-reflecție (revelație lirică, mărturisire, protocol de viață interioară, experiență scenică a unei intrigii biografice) a unui personaj, la un tip discursiv de un fel de unitate monolitică scenică: de exemplu, textele lui A. Shipenko, Y. Paskar, E. Grishkovets.

Monodramele pe care le vedem în teatrul contemporan sunt monodrame care nu numai conștientizează publicul, dar îl și mobilizează, îl invită la o anume participare. Privitorul are acum nevoie de altceva decât punerea în scenă a unor piese cunoscute sau următoarea lor nouă interpretare. În lumea modernă, extrem de saturată de informații, o persoană are nevoie nu doar de un teatru distractiv, ci și de un teatru în care publicul să se vadă pe el înșiși, realitatea care îl înconjoară și să poată reflecta împreună cu personajele. Astăzi, o monodramă este o lucrare dramatică interpretată de la început până la sfârșit de un actor, o piesă construită ca un monolog al unui personaj.

Concluzii

În articol sunt analizate diverse aspecte teoretice și evolutive ale monodramei, precum și particularitățile de abordare a monodramei din punct de vedere literar, dramaturgic și psihologic.

Sunt luate în considerare originalitatea monodramei, stabilind locul ei în sistemul dramaturgiei. Drama, ca unul dintre principalele genuri de ficțiune, împreună cu versurile și epopoea, acoperă lucrări destinate, de obicei, a fi interpretate în scenă. Există păreri că drama, ca un fel de literatură, s-a format pe baza evoluției artei teatrale, când actorii au ieșit în prim-plan, combinând pantomima cu cuvântul rostit.

În urma cercetării lucrărilor marilor teoreticieni Aristotel, Friedrich Goebbel, Friedrich Schelling, înțelegem că drama prinde viață cu adevărat doar pe scenă, unde există o îmbinare armonioasă a textului dramatic cu actoria. Teoreticianul anglo-american modern E. Bentley susținea că orice lucrare dramatică este concepută direct pentru înțelegere de către public, care trebuie să perceapă acțiunea teatrală, să empatizeze cu personajele. Putem afirma că monodrama are aceleași trăsături diferențiatore ca și drama.

Urmărind evoluția monodramei din momentul apariției ei din antichitate, de la tragedia greacă pre-eschiliană până în prezent, descoperim că este strâns legată de dezvoltarea monologului.

Monodrama este o formă teatrală scrisă, proiectată sau jucată de o singură persoană, similară cu un monolog, pentru că și monologul este prezentat de un singur personaj, dar există diferențe între ele și aceste diferențe le putem găsi în prezentul articol.

Un loc aparte în cercetarea monodramei îl ocupă *Introducere în monodramă* scrisă de N.N. Evreinov, în care autorul a conturat principiul teoriei sale teatrale. Evreinov dorește ca spectatorul să poată împărtăși emoția unui personaj, ceea ce el numește „coemoție”. Teatrul său își propune să facă din „drama lui” drama spectatorului. Aici spectatorul nu numai că urmărește evenimentele care au loc în viața eroului, experiențele și sentimentele sale, dar începe să și reflecteze, devenind participant la spectacol.

Referințe bibliografice

1. МОНОДРАМА. В: *Литературный энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, 1987, с. 228. ISBN 5-85270-003-7.
2. ЕРШОВ, В.О. Монодрама. В: *Українська літературна енциклопедія*. Київ: Українська енциклопедія, 1995, т. 3, с. 411. ISBN 5-88500-023-9.
3. БЛИЗНЮК, А. Монодрама. В: *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці: Золоті литаври, 2001, с. 344. ISBN 966-7577-88-0.
4. БОРЕВ, Ю.Б. *Эстетика. Теория литературы*: Энциклопедический словарь терминов. Москва: Астрель-АСТ, 2003, с. 225. ISBN 5-17-020457-4.
5. ARON, P. Le monodrame: brève histoire d'un genre méconnu Fabula [online]. In: *fabula: la recherche en litterature*: [site]. [accesat 09 mar. 2023]. Disponibil: <http://www.fabula.org/colloques/document6373.php>
6. Монодрама: история и специфика жанра [online]. In: *Studexpo*: [site]. [accesat 02 mar. 2023]. Disponibil: https://studexpo.net/50329/literatura/monodrama_istoriya_spetsifika_zhanra
7. АРИСТОТЕЛЬ. Поэтика. Пер. М.Л. Гаспарова. В: *Аристотель и античная литература* [online]. Москва: Наука, 1978, с. 111-164 [accesat 02 mar. 2023] Disponibil: http://imwerden.de/pdf/aristotel_i_antichnaya_literatura_1978__ocr.pdf
8. БЕНТЛИ, Э. *Жизнь драмы*. Пер. с англ. В. Воронина [online]. Москва: Искусство, 1978, с. 7 [accesat 02 mar. 2023]. Disponibil: <https://search.rsl.ru/ru/record/01007768631>
9. ПАВИ, П. *Словарь театра*. Пер. с фр. Москва: Прогресс, 1991. ISBN 5-01-002106-4.
10. ТОМПА, А. Dialog despre monolog și forma lu extremă, monodrama. In: *Observator cultural* [online]. 2006, 18 mai, nr. 321 [accesat 15 noiem. 2023]. Disponibil: <https://www.observatorcultural.ro/articol/dialog-despre-monolog-si-forma-lui-extrema-monodrama-2/>
11. ЕВРЕИНОВ, Н.Н. *Введение в монодраму* [online]. Санкт-Петербург, 1909 [accesat 16 noiem. 2022]. Disponibil: <https://history.wikireading.ru/397190>